

СВОБОДА ЯК ПСИХОЛОГІЧНИХ РЕСУРС ТВОРЧОСТІ ЛЮДИНИ

У стаття висвітлена проблема набуття людиною свободи через занурення в творчий процес. Наведені відомості з історії включення в творчість людей що мають життєві проблеми. Визначено поняття «свобода особистості в творчості». Представлено огляд різноманітних форм творчості, які доступні людині як методу оздоровлення психічних станів в контексті досягнення свободи творчості. Визначена роль, яку має зайняти людина в процесі оздоровлення засобами арт-терапії та арт-тренінгу.

Ключові слова: свобода особистості, внутрішня свобода, творчість, культура, мистецтво, митець, клієнт, арт-терапія, арт-тренінг.

Для людини, яка опинилась в кризі, стан несвободи має тотальний характер та викликає відчуження, привносить зміни психічного та соціального характеру. Одним зі шляхів виходу із негативного соціального стану є залучення її до творчості. Питання має свою історію і закономірність – зміни внутрішнього ведуть до відновлення соціальних комунікацій та повернення в соціум.

Мистецтво, яке закарбоване в продуктах творчості митця, має різні форми відображенні його індивідуальності, унікального у сприйманні, реального чи уявного, свідомого чи несвідомого, але головне, – воно виявляє природу людини такою, якою вона прагне бути. Мистецтво може сприйматись або ні, викликати стани заспокоєння або збуджувати, оздоровлювати або наснажувати. Що не під силу мистецтву – залишати

людину байдужою. Прийняте в суспільстві як узагальнений феномен культури, воно, разом з тим, створює нові субкультури та контркультури, які надають нові сенси життя, що можуть змінювати ставлення до різних подій та явищ.

М. Бердяев проголосив: «Творчість невідривно від свободи. Лише вільний творить. Творчість народжується лише зі свободи», де «творчість є творчість з нічого, тобто зі свободи» [3, с. 104]. Здатність людини «прийняти мистецтва» як «божий дар», унікальна цінність людини, що поєднується з процесом творення світів – власного та зовнішнього. Для мистецтва порушення кордонів стереотипного є умовою його розвитку. Воно не тільки яскравим феноменом культури, але й саме творить культуру, змінює її через наповнення новими сенсами, напрямками та особистостями митців. Мистецтво відокремлює людину з явищ, які притаманні суспільству, та ситуацій, які супроводжують типове життя, в момент творення. Мистецтво є тією рушійною силою, розширює кордони культурно-традиційного, а відтак і соціального типового ставлення до явищ. В історії мистецтва багато прикладів зміни ставлення до людини, яка має проблеми. Оскільки вони уособлюють суть проблеми, що виявляє з таких позицій Ролло Мей визначав: «Художники виражають духовну суть своєї епохи. Від нас залежить, чи зуміємо ми вірно зрозуміти це послання». [9, с. 10]. Як відображення творчого в людині, мистецтво є разом з тим, виміром психічного, що розширює просторові і часові межі, руйнує бар'єри комунікацій, насичує сприйняття та відображення, надає нові імпульси для розвитку самого творця. Маючи культурно-історичне походження, творчість насичена психологічними характеристиками які зазначає суб'єкту позицію кожної людини, і, передбачає

активізацію у людини здібностей, мотивів, знань і умінь, завдяки яким створюється творчий продукт. З таких міркувань виходив Л.С. Виготський, визначаючи, що мистецтво насичено психологізмом [4, 12-15].

Метою статті є визначити значення свободи творчості як стратегії підтримки людини в складних умовах її життєвої ситуації.

Завдання:

1. Визначити сутність поняття свободи в творчості.
2. Описати тенденції впливу творчості на групи що потребують допомоги.
3. Означити практичну значущість образотворчих методів впливу.

Питання свободи знаходять своє відображення в низці філософських шкіл і, до сих пір, розробляється різними науковими та мистецькими школами. З психологічних позицій, питання свободи стало предметом ретельного дослідження у науковій творчості Е.Фрома, В.Франкла, Р. Мея, А. Бандури, Е. Десі, Р. Райана та інших науковців. Розробка підходу свободи у творчості К. Роджерса, К.Юнга мають виняткове значення для визначення ставлення до людини в процесі творчості. К. Юнг визначав ідею свободи в мистецтві з «подоланням самотності і відчуженості, досягнення людської солідарності, якісний стрибок у процесі соціалізації, формування гуманістичного світосприймання, залучення до високих духовних цінностей людства» [13]. Концепція свободи творчості співзвучна гуманістичній концепції К. Роджерса про поєднання мистецтва і психотерапії, а самоактуалізацію розглядає як базову потребу особистості і як ресурс творчості та свідомості. З такої позиції людина здатна бути творцем, діяти як суб'єкт власного життя, а її творчі здібності спрямувати на самовдосконалення.

З позицій набуття свободи визначаються психічні новоутворення, які не тільки змінюють ставлення людини до себе, оточуючих, суспільству, але й змінюють ставлення суспільства до самої особистості. Зокрема, К. Юнг пов'язує свободу з «автономією несвідомого», Э. Фромм зі «спонтанністю, цілісністю, креативністю», В. Франкл з «сенсом життя». Карл Юнг визначав, що мистецтво діє на потаємні джерела колективної психіки, які здатні оздоровлювати людину, групи та суспільства. як живильне середовище, розпоряджається його силами у згоді з власними законами і робить себе тим, чим само хоче стати». [13, с. 104].

Українська ідея свободи в творчості належить Григорію Сковороді. Серед сучасних українських психологів категорія «свобода» досліджується такими вченими як В. Татенко, Т.Титаренко, В.Чернобровкіна. Зокрема В.Татенко визначає свободу як «суб'єктність» та вбачає «не бути об'єктом навіть для себе самої»[10, с. 419-509]. В.Чернобровкіна розуміє свободу як смислове переживання, що дозволяють «ефективно долати складні й несприятливі життєві ситуації, де свобода спрямована саме на реалізацію можливості людини бути людиною» [12]. Поняття «свобода», з огляду на людину, що знаходиться у скруті, з позицій суб'єктності розглядає Т. Титаренко. Для такої людини «головною потребою стає потреба розібратися з тим, що відбувається» [11, с. 233].

Притаманні мистецтву функції постійно розширюються, набувають людино-орієнтованих функцій, що забезпечує його комунікаціями та рівністю в цьому процесу, отже мистецтво є питання і про права людини. Цей підхід вибудовує методологію оцінки розмаїть творчої діяльності з огляду на сучасні принципи толерантності та мультикультурності, а відтак, джерелами мистецтва, на

відміну від позитивного права, є природне права людини на свободу, експеримент, суб'єктне виявлення свободи у творчості. Переборення недоступності мистецтва, по суті, питання про свободу людини.

Проблема мистецтва міститься в ньому самому, але й визнання цієї проблеми вже перший етап її розв'язання. Феномен мистецтва Венді Грінсвольд метафорично назвала «культурним алмазом» ромбічної форми: з вершинами – творами мистецтвами, митцем, споживачами (соціальними групами в залежності від рівня здатності до сприйняття) та соціумом. У подальшому, розвиваючи такий підхід В. Грисвольд разом з Прісцілою Фергюсон та Філіпом Дезанта визначили ефект «оберненого дзеркала» – здатності мистецтва створювати ілюзії сприйняття, викривлення дійсності. За їх твердженнями відбувається це внаслідок того, що мистецтво є, перш за все, частиною соціальної системи, де взаємодії творця та аудиторії, формують мистецький погляд на суспільство відмінне від його запиту [15, с. 9]. Такий обмежений доступ до мистецтва був характерним у кожному з цивілізаційних періодів. Втім, мистецтво має здатність проникати скрізь кордони людського упередження. Дж. Най, політолог, член американської Академії мистецтв, образно надав мистецтву поняття «м'якої сили», що має «здатність переконати інших хотіти того ж, чого хочеш ти» [18, с. 8]. Тому навряд чи можна погодитись з А. Модем, який визначає, що «живопис і скульптура, які пронизують культурне життя, являють собою недоступні для звичної людини речі» [8].

Розкриття кордонів мистецтва, у його доступності до страждаючих груп драматична і повчальна. Перші спроби «відкрити» мистецтво здійснені у підході «морального лікування» психічних хворих наприкінці

XVIII століття у таких країнах як Велика Британія (Англія та Шотландія), Франція, Італія та США. Рух «морального лікування» базувався на основі розробленої в епохи Просвітництва зміни принципів ставлення до психічно хворих. Заснований на гуманістичній платформі, він визначався націленістю на соціальне забезпечення та дотримання індивідуальних прав таких людей не тільки принципами гуманного ставлення та моральній підтримці, але й спонуканням до художньої творчості. Уільямс Браун, суперінтенданта Королівського госпіталю у м. Едінбурзі, з 1834 по 1838рр. та у м. Дамфрис з 1838 по 1859 рр., ініціював зайнятість малюванням таких людей. При цьому він звернув увагу на зміну тенденцій симптомів, бажань у тих хворих, які заохочувались до малювання. Далі була практика Адольфа Вольфлі у психіатричній лікарні Валдау (Берн, Швейцарія) з 1895 р. У 1900 році в у Бетлемській Королівському госпіталі душевнохворих (Bethlem Royal Hospital) ним була організована перша виставка творчості пацієнтів. У 1912 році художник Пауль Клеє висуває пропозицію визнати цінність художніх творів душевнохворих та визнати їх твори як «психотичний» напрям мистецтва. Він також ініціював визнання цінності дитячих малюнків як художніх творів.

Новітній рух мистецтва, що сьогодні має міжнародне поширення, пов'язано із ініціативами відомого французького художника та скульптора Жана Дюбуффе. Наприкінці Другої світової війни він зацікавився творчістю пацієнтів в клініках для психічнохворих. Ж. Дюбуффе ініціював напрям, який згодом був названий Мистецтво знедолених людей («Outsider Art»). Поняття «соціальні аутсайтери» поступово перестало бути принизливим і талановиті психічнохворі були визнані як художники. Отримавши підтримку багатьох людей, Жан

Дюбуффе заснував у 1948 р. «Compagnie de L'Art Brut», яка не тільки досліджувала вплив мистецтва на психічні стани «аутсайдерів», але й популяризувала такий напрямок та залучала до мистецтва пацієнтів психічних лікарень [16].

З середини ХХ-го оздоровлення мистецтвом набуло інституційного рівня. Арт-терапія починає незалежно розвиватися у англomовних та інших європейських країнах. У його сьогodнішньому європейському значенні, арт-метод був використаний Адріаном Кит Грем Хіллом, художником, який працював в стилі імпресіонізму та сюрреалізму. Після лікування у King Edward VII санаторію в Мидхарсте у 1939 році, він був запрошений викладати малюнок і живопис спочатку для травмованих солдатів, що повертаються з війни, а потім і інших пацієнтів в рамках працетерапії. Вважають, що А. Хілл ввів термін «арт-терапія» у 1942 р., а у 1945 р. він опублікував свої ідеї в книзі «Мистецтво проти хвороби», де надав мистецтву статусу «творчої сили духовної суті». В розвитку арт-методу прийняли участь передусім художники – Едвард Адамс, Мері Лудіатт, Майкл Едвардс, Рита Саймон та інші їх колеги – художники живопису та графіки. З часом до них приєдналися психіатри М. Сімон, Р. Прінцхорн, В. Моргенталлер, а далі психологи та педагоги переважно психоаналітичного спрямування – К. Юнг, Г. Рід, М. Наумбург, І. Чампернон та інші.

Сьогodні мистецтво, що заснували люди з проблемним світоглядом, набуло визнання і відображено в різних стилях «актуального образотворчого мистецтва». Для розв'язання проблеми, на наш погляд, слід звернутись до теорії багаторівневого сприйняття. Теорія визначає, що розуміння сенсу художнього образу здійснюється через сприйняття в контексті явищ культури які впливають на людину. Це процес залежить від

багатьох чинників. Зокрема: знань, своєрідності інтерпретації та оцінки явищ, комунікативним установкам, суб'єктивного досвіду тощо. Американський когнітивіст Артур Шимамура з позицій системного підходу запропонував теорію образотворчого мистецтва в моделі I – SKE. Наміри I (I-intentions – наміри) художника інтерпретуються на трьох рівнях: S (sensations – відчуттів); K (knowledge – знань) та E (emotions – емоцій) [20], яка притаманна і митцю і споживачу. Втім, необмінною складовою є позбавлення від стереотипів, певна векторість свободи що репрезентує на основі культури, індивідуального досвіду, співставленням життєвих обставин митця зі своїми.

Свобода в мистецтві досягається здатністю митця до створення унікального художнього твору через відтворювальні техніки та експериментальні пошуки. За твердженням А. Кестлера, кожна людина має певний ресурс до творчості. Відповідно теорії бісоціації А. Кестлера, загальний механізм різних видів творчості – комбінація з двох ідей, узятих з різних контекстів, що раніше здавалися несумісними. При цьому творчі ідеї шляхом народжуються на перетині двох фактів: проблемного реального і новітнього бажаного. Запропонований А. Кестлером механізм бісоціації події (M1 і M2) показує, що творча ідею (I) становить різницю між шаблонним (асоціативним) та творчим (різноплановим), де інсайт (вибух) заявляє про відхід від регресивного [19]. Верогідно, це збігається з думкою Д. Леонтьєва про здатність людини ставати вільною на перетині, у період критичних невизначеностей (біфуркацій) [5, с.8].

Визначаючи оздоровчий ефект мистецтва у його широкому значенні М Мамардашвілі визначав –

«мистецтво, як відомо, передусім – радість» [7, с. 6]. Еббі Келиш – професор, директор програми експресивної терапії мистецтвом в Університеті Луїсвилла (шт. Кентуккі, США), визначає, що арт-терапія тісно пов'язана з творчою активністю клієнтів в комунікативному процесі через образи, що аналізуються арт-терапевтами. Таким чином, роботою арт-терапевтів розглядається як комунікація з різними образотворчими матеріалами в контексті психотерапевтичних стосунків, де на відміну від вербальної психотерапії та «ортодоксальної» психології образи грають активну роль. В арт-терапії образи тісно пов'язані з художньою практикою і творчими процесами і не зосереджені до «понятійного мислення». З іншого боку, схожість психології та арт-терапії полягає у тому, що вони досліджують роль образів в передачі і переробці інформації. На думку Е. Келиша, заснована на образах арт-терапія виходить з того, що образи дозволяють виражати почуття; вони також викликають різноманітні емоційні реакції і слугують психічним змінам; зачіпають як свідомий, так і несвідомий рівень психічної діяльності; забезпечують доступ до довербальних форм психічного досвіду; допомагають в розкритті зміст проблеми клієнта та сприяти подоланню негативного захисту, що безпосередньо впливає на його свободу (думок, вчинків, емоцій). Важливим аспектом підходу на образах є те, що техніка спонтанної і спрямованої уяви забезпечує психологічні зміни навіть за відсутності інтерпретацій; що образи зачіпають минулий і поточний досвід, а також дозволяють виражати уявлення про майбутнє. Нові ситуації і моделі поведінки можуть бути змодельовані і програні в образній формі, перш, ніж вони знайдуть своє вираження в реальній поведінці і будуть осмислені; образи дозволяють виражати ті думки і почуття, які важко

виражати в словах, що веде до абстрактного мислення. Дослідником було визначено, що сприйняття і переробка образної інформації мають рівну цінність і доповнюють один одного; в той же час вони можуть здійснюватися на різних рівнях психічної діяльності, хоча переробка візуальної інформації може утрудняти або порушувати сприйняття [1].

Сучасна людина творить в епоху постмодерну. Своєрідність такої культури, зазначає Е. Ейдемільер, не лише включає ознаки попередніх епох, але й має свої власні ознаки сучасного буття, заснованого на принципі різоми (фр. *rhizome* – кореневище), термін введено Ж.Дельозом і Ф.Гваттарі у 1979 р. у роботі «*Rhizome*». Відображуючи мистецтво як нелінійний процес, який спрямовується до цілісності в контексті переживань та взаємодії, творчий спосіб буття передбачає і новий спосіб структуризації знання, світосприймання та мислення. Він більш незалежний і більш вільний від впливу традиційного мислення та технік. В контекст буття, це – поле опису всього того досвіду, який входить в межі дослідницького та описового, яке пов'язане зі свobodною інтерпретацією змісту та дією митця. Е. Ейдемільер зазначає, оскільки буття характеризується несиметричністю, то «так звана периферія буття може виявитися значимішою, ніж «центр». Саме в цьому твердженні міститься визнання права митця на багатовекторність творчих пошуків, експериментів та реперзентацій. Розглядаючи контексти культури – премодерн, модерн, постмодерн, – Е. Ейдемільер визначає залежності мислення та світогляду від практик і їх впливів на сучасний стан оздоровчих методів в залежності від визначених культур. Е. Ейдемільер, які працює в парадигмі психотерапевтичної динаміки, визначає основні тенденції прийняття свободи вибору в залежностях контекстів:

- в премодерні впливи магічного нині зберігаються у феноменах «навіювання» та «самонавіювання»;
- модерн орієнтований на метод самодослідження («інтроспекція») і теорію умовних рефлексів, які залишаються значимими в психоаналізі та поведінковій психотерапії;
- в постмодерні, яке основним поняттям є метафора – «ландшафт, у якому є піднесення, сонце, річка, луки, чагарники, дерева, різна живність, яка є самоцінною, але який в жодному випадку не виступає в ролі «молодшого брата», і людина, яка намагається навчитися неагресивному існуванню [14, с. 8-9].

Кожна людина яка має визнавати себе суб'єктом визначається в таких позиціях:

- прийняття себе в контексті культурної традиції (догми);
- визнання свого права діяти як митець, орієнтований на самоефективність.

Тренінг орієнтований не стільки на раціональні, технологічні прийомів розвитку творчого мислення, як на переживання, які наснажують людину на творчість. Разом з тим, арт-тренінг визначається як унікальна соціальна практика та безбар'єрне соціальне самодослідження в моделях, безпечних для життя людини. Унікальність арт-тренінгів визначається термінологічними особливостями. Основними поняттями, які визначають його специфіку є поняття «мистецтво» – «тренінг», «арт-тренер-учасники», «технології арт-тренінгу» – «розвиток учасників тренінгу». При цьому «учасники» мають розглядатися скрізь поняття «митці». Перше поняття виступає як зміст, друге як засіб, третє як мета арт-тренінгу. Формалізація цих понять відносна, оскільки на відміну від понять «тренінг» та «технології арт-тренінгу», категорії «митець», «особистість», «розвиток особистості», «мистецтво» не

обмежені традиційними видами мистецтва, а дають можливість проявити себе експериментуванням в ступенях свободи що були притаманні таким художникам-засновникам нових напрямків мистецтва як Вінсент ван Гог в постімпресіонізмі; В. Кандінському в авангардизмі; К Малевичу в супрематизмі; П.Пікассо в кубізмі; Дж. Поллоку в абстрактному експресіонізмі; Е. Уорхолу в поп-арті. Відповідно до сприйняття такої позиції збільшується ступінь «свободи творчості» і «свобода особистості в творчості» має спонукати до створення унікального за своєю тематикою, жанром, технікою. Поняття «особистість» та «розвиток» є категорії які визначають динаміку розвитку групи з початкової – констатація очікувань учасників тренінгу.

Процес в творчості є основним виміром особистості. Він має різні складові, передусім комунікативні. В ході творчої діяльності людина переживає різноманітні стани та експерименти, які надають йому нові сенси та можливості. Вони мають різні прояви: катарсис, інсайт, задоволення, підвищення рівня самооцінки, впевненість, наснага тощо. Результатом творчості є психічні переживання, що отримує людина у результаті вироблення творчого продукту. В техніці живопис експериментують з розмаїттям фарб поліхромної гами, кожна з яких, відображує інтелектуальну та емоційну складову, де в центрі художньої творчості – людина. О. Кравченко визначає: «людина, що називається художником (а їм може бути не лише професіонал, але і народний умілець), завдяки своїм розвиненим почуттям образно пізнає і образно ж моделює якийсь фрагмент реальності, а потім передає це глядачеві або слухачеві в естетично виразній формі» [6, с. 39].

В розгляді питання чи визнавати роботи мистецькими (в арт-терапії чи арт-тренінгу), слід

орієнтуватися на таке авторитетне джерело як французьке авторське законодавство. Воно абсолютно чітко визнає і забезпечує правовою охороною всі результати інтелектуальної творчості, як інтелектуальну роботу («oeuvre de l'esprit»), що виражають творчі здібності автора («foeuvre de l'esprit»). До художніх творів, згідно списку інтелектуальної роботи, відносяться всі описані в позиціях 7-12. Вони включають живописні, графічні, ескізи, макети, фотографії, гумористичні малюнки – все, що відрізняється оригінальними естетичними якостями та технічно оригінальними експериментами. Основний принцип: «якщо вини носять на собі відбиток особистості автора» («Pempreinte de la personal de Pauteur») [16].

Таким чином, *свобода особистості в творчості* – принцип нормального людського існування. Свобода творчості досягається шляхом розширення її кордонів. В контексті арт-терапії та арт-тренінгу та інших видів оздоровлення та навчання засобами образотворчого мистецтва визначається експериментуванням з видами, напрямками, техніками, комунікативними моделями реалізації задуму митця, який сам реалізує процес та оцінює результат свого творчого здобутку. Позиція арт-терапевта/арт-тренера є фасилітуючою.

Наприкінці слід додати, слова А. Бергсона, що «творчість» слід розуміти як «життєвий порив» [2], який надихає людину на свободу.

Література

1. Арт-терапия: неортодоксальный, альтернативный или комплиментарный подход к психотерапии. Код доступа: <http://webcommunity.ru/942/>
2. Бергсон Анри Творческая эволюция/ Перевод М.Булгакова, переработанный Б.Бычковским

- /H.Bergson. L'évolution créatrice. Paris, 1907 А.Бергсон. Собр. соч. в 5-ти томах, т.1, 2-е изд. СПб.: Издание М.И.Семенова. Код доступа: <http://psylib.ukrweb>.
3. Бердяев Н.А. «Смысл творчества». Издательство: «АСТ», М., 2010. – 417.
  4. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологический очерк. Книга для учителя. 3-е издание Издательство: М., «Просвещение», 1991. – 93 с.
  5. Д.А.Леонтьев. Психология свободы: к постановке проблемы самодетерминации личности. Психологический журнал. Том 21, №1, 2000. – 142 с.
  6. Кравченко О. Культурология. Учебное пособие для вузов –4-е изд –М Академический Проект, Трикста, 2003 – 496 с.
  7. Мамардашвили М. К. Эстетика мышления. М.: Московская школа политических исследований, 2000, с. 5-205.
  8. Моль Абраам Социодинамика культуры: Пер. с фр. / Предисл. Б. В. Бирюкова. Изд. 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.
  9. Ролло Мей Мужество творить: Очерк психологии творчества / Перевод с английского. – Львов: Инициатива; Москва: Институт общегуманитарных исследований, 2001 г. – 128 с
  10. Татенко В.А. Предмет и метод психологической науки: субъектная парадигма // Предмет и метод психологии: Антология / Под ред. Е.Б.Старовойтенко. – М.: Академический проект: Гаудеамус, 2005. – С. 419-509.
  11. Титарентко Т.М. Особистісні практики конструювання життя//людина, яка перебуває у кризі намагається розібратися// Збірник наукових статей Київського міжнародного університету й Інституту соціальної та

- політичної психології НАПН України. Серія «психологічні науки: проблеми і здобутки» Випуск 4. – К.КиМУ, 2013. – 262.
12. Чернобровкіна В. А. Психологія особистісної свободи в дорослому віці [Текст] : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Чернобровкіна Віра Андріївна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - К., 2012. - 40 с
  13. Юнг К. Феномен духа в искусстве и науке //Собр. соч.: В 19 т.-М.: Ренесанс, 1992. – Т. 15. – 320 с.
  14. Эйдемиллер Е. Г. Групповая психотерапия в контексте культуры . Российский психотерапевтический журнал 1 2011 – С.7-14 Код доступа <http://www.rparussia.ru/article/2/1/>
  15. Desan, P., Ferguson, P. P., & Griswold, W. (1989). Editors' Introduction: Mirrors, Frames, and Demons: Reflections on the Sociology of Literature. Chicago, London: The University of Chicago Press. Код доступа: <http://montaignestudies.uchicago.edu/>
  16. Dubuffet Jean. Asphyxiante culture // Prospectus et tous ecrits suivants. Т. 3. Paris: Gallimard, 1995. P. 14.
  17. Jean-Luc Coudray. L'effondrement culturel. Код доступа: <http://celineboinn.free.fr/infos/da.pdf>
  18. Joseph Nye, Jr. The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone. Oxford University Press, 2002. – 222 p. Код доступа: <http://global.oup.com/academic/product/the-paradox-of-american-powe>
  19. Koestler A. The Art of Creation. – London: Pan Books, 1964. – 752 p. Код доступа: <http://www.marche-public.fr/Marches-publics/Definitions>
  20. Shimamura Arthur. Experiencing Art: In the Brain of the Beholder: Oxford University Press. – 2013. – 312 p. Код

доступу

<http://global.oup.com/academic/product/experiencing-ar>

The problem of acquisition by a man of internal freedom through immersion in a creative process is lighted up in the article. The brought information from history of plugging in work of people that have vital problems is described here. A concept «individual freedom in work» is defined. The review of various forms of creativity, accessible to a man as to the method of becoming healthy from mental conditions in the context of achievement of freedom of work is also presented. Certain role that a man must occupy in the process of becoming healthy by art-therapy and training or art-training facilities is given.

Keywords: individual freedom, internal freedom, creativity, culture, art, artist, client, art-therapy, art-training.

В статье рассматривается проблема приобретения человеком внутренней свободы через погружение в творческий процесс. Приведенные сведения из истории включения в творчество людей что имеют жизненные проблемы. Определено понятие «свобода личности в творчестве». Представлен обзор разнообразных форм творчества, какие доступные человеку как методу оздоровления психических состояний в контексте достижения свободы творчества. Определенная роль, которую должен занять человек в процессе оздоровления средствами арт-терапии и тренинга арт-тренинга.

Ключевые слова: свобода личности, внутренняя свобода, творчество, культура, искусство, художник, клиент, арт-терапия, арт-тренинг.